

FOLKLORYSTYKA I KULTUROZNAWSTWO

Ina Shved

DOI: 10.15290/bb.2020.12.19

Brzeski Państwowy Uniwersytet

im. A.S. Puszkina

<https://orcid.org/0000-0002-9225-2031>

Міфасемантыка і функцыянальнасць вобраза сабакі ў беларускім фальклоры¹

Навуковая праблема традыцыйных уяўленняў пра хатніх жывёл, іх сімволікі ў розных народных і кніжных традыцыях і іх жанрах, перш за ўсё міфалагічных ды фальклорных, даўно цікавіла і працягвае цікавіць даследчыкаў. Сабака як адна з найбольш рана прыручаных жывёл займае важнае месца ў міфапаэтычнай карціне свету многіх народаў. Косці сабак адшуканыя ўжо ў пячорах мезаліта. Са старажытных часоў сабака выкарыстоўваўся ў разнастайных гаспадарчых і рытуальных мэтах: у ежу, як ахоўнік жылля і статка, памочнік на паляванні; з комплексам гэтых функцый звязана і рытуальная прызначанасць сабакі як ахвярнай жывёлы. Вядомы старажытнагерманскі абрад ахвяравання богу вайны сумесна людзей, ваўкоў і сабак². “Сабака” з’яўляўся і важным сімвалам у гульні ў косці (першапачаткова рытуальнай), які пазначаў няўдалае выкідванне “касцей”. Адпаведна “забойца сабакі” ўжо ў “Рыгведзе” абазначаў удалага гульніўца ў косці. Сюды ж адносіцца абазначэнне няўдалай гульні як “сабачай гульні”.

---

¹ Артыкул напісаны ў межах навукова-даследчай працы «Заалагічны код беларускай традыцыйнай духоўнай культуры (па запісах XIX – пач. XXI ст.)», якая выконваецца па ДПНД «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» (№ дзяржрэгістрацыі 20160897 ад 13.04.2016).

² Т.В. Гамкрелідзе, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. В 2 ч., Тбилиси 1984, ч. 2, с. 591–592.

Да гэтай жа метафары ўзводзіцца выраз “з’еці сабаку на чым-небудзь” “набыць пэўны вопыт”³.

У традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў сабака фігуруе ў рытуальна-магічнай практыцы, надзяляецца шырокім веерам сімвалічных значэнняў і рознымі, аж да палярных, канатацыямі. Якія кампаненты беларускага стэрэатыпа сабакі, падставы і механізмы семіятызацыі гэтага аніمالістычнага вобраза, асаблівасці яго міфапатаэтычнай трактоўкі ў розных відах і жанрах беларускай традыцыйнай духоўнай культуры? Паспрабуем адказаць на гэтыя пытанні шляхам гісторыка-генетычнага і функцыянальна-семантычнага аналізу беларускага фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу, у тым ліку зафіксаванага ў пачатку XXI ст. на тэрыторыі Брэсцкай вобласці.

У беларускім *моўным вобразе свету* сабака (сука – самка сабакі) – гэта свойская жывёла, якая аддана служыць гаспадару, а чужых аббрэхвае, кусае. Гэта вызначыла асноўную стратэгію фарміравання сімвалічных уяўленняў і ацэнак, звязаных з сабакам. “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” дае наступнае вызначэнне: “Сабака – свойская млекакормячая жывёла сямейства ваўчыных. *Пародзісты с. Паляўнічы с. З сабакамі не знойдзеш каго-, чаго-н.* (цяжка знайсці; разм.). *Ні адзін сабака не гаўкне* (ніхто не скажа: разм. неадабр.). 2. Самец сукі. 3. Перан. пра злога, шкоднага чалавека (разм. лаянк.). (...) *Сабачыя вочы* (таксама перан.: адданыя, пакорныя). *Сабачая пакорнасць, адданасць* (перан.)”⁴. Значнай ва ўспрыманні сабакі з’яўляецца яго масць. Паводле А. Трубачова, агульнаславянскім родавым абазначэннем сабакі з’яўляцца рьсь, якое, верагодна, развілася з першапачатковай назвы колеру і разам са славянскім рьстръ. Сфарміраванае пазней славянскае хггъ таксама лічыцца па паходжанні назвай колеру. *Называнне сабакі па масці – гэта працэс, які бясконца паўтараецца, пачынаючы з яго старажытных праяў, якія ўстанаўліваюцца больш ці менш верагодна пры дапамозе этымалогіі, і аж да новых мясцовых назваў*⁵. На Беларусі і сёння мянушкі сабак нярэдка абумоўлены масцю, колерам жывёлы. Абазначэнні сабакі па масці знаходзяць свой працяг у семіятызацыі і ацэнцы гэтай жывёлы па колеравай прыкмеце (чорны, рыжы, белы і інш.).

³ Тамсама, с. 590.

⁴ *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко, Мінск 1999, с. 578.

⁵ О. Н. Трубачев, *Происхождение названий домашних животных в славянских языках (этимологические исследования)*, Москва 1960, с. 19–20.

У беларускай традыцыі, як і іншых славянскіх, сабака (продкі якога характарызаваліся актыўнасцю ўначы, драпежным, агрэсіўным характарам, схільнасцю харчавацца як свежым мясам, так і падлай і нечыстотамі) сярод іншых адамашненых жывёл вызначаецца рытуальнай аддаленасцю ад чалавека і максімальнай набліжанасцю да прадстаўнікоў дзікага, чужога, цёмнага, хтанічнага свету, воўка (узгадаем прадпісанне закопваць падлу “лбом да ўсходу сонца”, каб яе не адграбалі сабакі або ваўкі⁶). Між тым, адамашнены сабака размяшчаецца з “гэтага”, чалавечага, боку міжсветавай мяжы, сабачы брэх *маркіруе свет жывых людзей*, у замовах антысвет апісваецца як той, дзе сабакі не брэшучь: “Ідзіця вы, поты і паралогі, на мха, на балота, на ніцыя лозы, на крутыя горы, на жоўтае карэння, на белае камення, дзе людзі ня ходзяць, дзе сабакі ня брэшучь, дзе пеўні не пяюць”⁷.

Медыятыйўная, памежная семантыка вобраза сабакі, далучанасць яго як да чалавечага свету, так і да сферы *sacrum* (прычым да процілеглых яе полюсаў) раскрываюцца ў легендах і паданнях, у якіх сабака выступае *пасярэднікам паміж Богам і людзьмі*, іх ахоўнікам. Паводле этыялагічнай легенды, Бог, стварыўшы чалавека, зрабіў сабаку яго вартаўніком. Але першапачаткова сабака быў без поўсці, і д’ябал, напусціўшы на яго холад, дабраўся да чалавека і нашкодзіў яму. Пасля гэтага Бог (ці д’ябал) даў сабаку поўсць⁸. Адным з самых распаўсюджаных у этыялагічных легендах з’яўляецца матыў паходжання розных этнасаў (ці класаў) ад жывёл (ці з іх дапамогай) або ператварэння прадстаўнікоў “чужых” народаў (сацыяльных класаў) у звяроў і птушак. Адбіўся ён і ў этнакультурным дыялогу паміж усходнімі славянамі і палякамі, дзе цэнтральным персанажам, дзякуючы якому з’яўляюцца на свет “чужыя” народы, выступае сабака (у варыянтах можа фігураваць свіння). У легендзе пра *ўзнікненне паноў* гаворыцца: “Когда Бог людей создавал, то злепив вон пана з пшэнічного теста, а мужика – из глины. Положив их, щоб вони сохли, ды пошол обедать. А в это время, прибежала собака-дворняжка. Вона понюхала мужика, отгрэбла его лапами, а добравшысь до пана, съела его. Только успела вона его съести, як прыходиць Бог. Побачыв вон, що

⁶ *Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер’і*. У 3 кн., кн. 1, уклад. У. Васілевіча, Мінск 1996, с. 378.

⁷ *Замоўе*, уклад. Г.А. Барташэвіч, Мінск 2000, с. 100.

⁸ І. Швед, *Сабака*, [у:] *Беларускі фальклор*: энцыклапедыя, у 2 т., т. 2: Л-Я, Мінск 2006, с. 478.

случылось, схопив собаку за хвост и стал трэсти. З собаки и насыпаліся паны, и побеглі воны куды попало. А где екі останавліваўся, так Бог яго і называл. Кто остановіўся пад березою – пан Березовскі, пад олешиной – пан Ольшанскі, пад горою – пан Подгорскі. Кто за рекою остановіўся – пан Зарэцкі, за болотам – пан Забалоцкі. Вот откуда п’явіліся паны і крэсьціане” (ФА⁹; Харомск Столінскага р-на).

Сабака з катом лічацца “*першымі зьярамі*”, якім Бог даў хлеб: “Почему говорят: «Кота и собаку не бей и не гони, но корми». Они выпросили у Бога хлеба для людей. Потому что не было хлеба. А появились звери первые: кот и собака. И вот Бог дал только для их хлеб” (ФА; Ляплёўка Брэсцкага р-на). Часцей апавядаюць пра тое, што сабака з катом выпрасілі ў Бога хлеб, калі Ён хацеў пакараць грэшнікаў-людзей за непавагу да хлеба: “Было слишком много хлеба и люди ногами подкидывали, потому что Бог дал хлеба вдоволь, в изобилии и люди его подбрасывали ногами. И тогда Бог забрал весь хлеб. Все – раз людям не надо, значит, он забрал у них. И коты стали плакать и с собаками: «Ну, причем жэш мы?» И вот коты выпросили, и Бог хлеб вернул людям” (ФА; Ляплёўка Брэсцкага р-на). Паводле іншай версіі, за тое, што маці бліном ці хлебам “задніцу выперла рэб’ёнку малому”, Бог “рэшыў вабшчэ лішыць хлеба”. А кот з сабакам пачалі прасіць Бога пакінуць хоць трохі. І Бог даў сабацы каласок, а кату сказаў: “А цібе – шо ў хазяйкі ўхваціш”. “Вот так цепер: сабацы «гаспадар» шо дасць, а кот – шо хазяйка ні прыбрала, таго хватае... Ён хацеў увесь колас о так от, рукой, а сабака папрасіў, от Ён аставіў. Это сабацы аставіў”¹⁰. Выпрашаныя катом і сабакам у Бога два зерняткі людзі “пасадылі, і ад таго развялося жыта”¹¹. Адсюль завядзёнка: калі садзіліся есці і пад сталом знаходзіўся сабака, яму давалі першы кавалак хлеба, бо “невядома, праз чью ласку жывём”¹²; “першы блін сабаку” (ФА; Хвалава Пружанскага р-на). Магчыма, з сюжэтам выпрошвання сабакам хлеба ў Бога звязана забарона браць апошні кавалак з міскі, “бо на таго сабакі брахаць будуць”¹³. Людзі навучыліся

⁹ ФА – Фальклорна-этнаграфічны архіў студэнцкай навукова-даследчай лабараторыі “Фалькларыстыка і краязнаўства” Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна (кіраўнік праф. І.А. Швед).

¹⁰ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, у 2 кн., кн. 2, укл. В. І. Басько і інш., Мінск 2009, с. 429.

¹¹ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 239.

¹² Тамсама, с. 583.

¹³ Тамсама, с. 585.

ад сабак выкарыстоўваць зелле (вужоўнік), якое дапамагае ад укусаў гадаў¹⁴. Паводле народнабіблейскага апаведу пра ўцёкі Святога сямейства ў Егіпет, уцекачы схаваліся ў хаце і “собака не допускаў ворагаў”, таму яго нельга біць. А кот “выпрасіў у Бога кусок хлеба. Кот. Вот. За тым ката не можна біць”¹⁵. Сабака, такім чынам, як “першы звер” мае рысы *культурнага героя*.

У легендах пра падарожнага Бога на яго не брэшуць сабакі¹⁶ ці стая агрэсіўных сабак слухаецца толькі Яго (адно і другое пацвярджае боскі статус падарожнага). Пасля таго, як на Бога наляцела стая сабак, Ён «пагаварыў з сабакамі, прачытаў малітву... Потым праходзіць міма мужык, гаворыць: “Усіх гэтых сабакі кусаюць, а цябе не, ты, мусіць, Бог”»¹⁷. Сабака як пасярэднік паміж людзьмі і светам *sacrum* можа выступаць адмысловым экзекутарам, *выканаўцам волі сакральных сіл*, караць парушыўшых правілы (прадпісанні і забароны) людзей. Так, жыхарка в. Гулічы Ляхавіцкага раёна згадвае, што калі ёй было чатыры гады, бабуля не дала ёй паесці ў пост скармнага. Тады дзяўчынка пайшла да іншай бабулі папрасіць малака і скварку. Але і тая жанчына не дала скармнага. І калі дзяўчынка вярталася дадому, вялікі сабака схпіў яе за спадніцу і цягнуў пад свіран. Выратаваў дачку бацька. А бабуля патлумачыла, што ўнучка пайшла па скармнае, “так вот сабака яе за гэта парваў”¹⁸. У в. Туркі Докшыцкага раёна апавядаюць, як мужык у свята выбраўся на кірмаш прадаваць крадзежныя дровы. Але яго нешта моцна напужала: загудзела, паляцеў стоўб, “як сабака забрахаў, толькі нешта так пачуў”¹⁹.

Выразную *пазітыўную ацэнку* мае свой, гаспадароў, сабака. Высока ацэньваюцца і маюць станоўчую трактоўку ў фальклорных тэкстах “хортыкі”, паляўнічыя сабакі; праз іх вобразы вытлумачаецца назва вёскі Пескі: “Когда-то здесь графья Пословские были, они держали свору собак, на охоту ездили. Вот, “пес”, “пес”, потом пошло” (ФА; Пескі Бярозаўскага р-на). У калядных песнях сабакі, якія ахоўваюць двор і якіх ласкава завуць “хорцікі”, могуць згадвацца ў адным кантэксце

¹⁴ *Зямная дарога ў вырай. Беларускае народнае прыкметы і павер’і*. У 3 кн., кн. 3, уклад. У. Васілевіча, Мінск 1999, с. 311.

¹⁵ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 393.

¹⁶ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2, *Народная проза беларусаў Падзвіння*. У 2 ч., ч. 2, склад. У. А. Лобач, Наваполацк 2011, с. 66.

¹⁷ Тамсама, ч. 1, с. 46.

¹⁸ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 452.

¹⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 288.

з іншымі пазітыўна трактаванымі жывёламі; гаспадара просяць: “Ва- зьмі хортыкі // Да на рацязі, // А саболікі // На белы ручыкі...”²⁰. Да гэтага часу шырока вядомы казкі “Хто чалавеку лепшы прыяцель” (СУС 824 = АА 824*). Паводле аднаго з варыянтаў, бедны мужык, які не можа пракарміць пяцёра дзяцей, ідзе ў лес па грыбы і сустракае нейкага маладога чалавека з “ключэчкаю”. Той прапаноўвае мужыку грошы, за якімі трэба прыйсці з найлепшым прыяцелем. Мужык бярэ жонку і яны ідуць у лес. Там мужыка морыць сон і ў гэты час з’яўляецца малады чалавек (“нэчысты”) і прапаноўвае жанчыне нож, якім яна за вялікія грошы павінна зарэзаць мужа. Жонка пагадзілася і ўдарыла нажом па шыі мужа. Але ў руцэ здрадніцы замест нажа аказалася трэсачка. Калі на другі дзень мужык пайшоў у лес шукаць незнаёмца, за ім пабег ягоны даўно някормлены сабачка. Калі мужыка зноў змарыў сон, над ім з’явіўся “нэчысты”, і верны сабачка разбудзіў спячага. “А шчо, – кажэ, – о, хто твій прыятіль, побач! Ну о на тобі грошы, іды до дому і нажывэш торбочку знов грошэй”²¹. Падобным чынам не жонка, а сабака аказваецца “найлепшым прыяцелем” мужыка і ў наратыве пра “Головін остроў”: “Коліся дзержалі хозяіны по пяць, по дзесяць волоў, короў, коней. Жылі тогды одзінолічно, поле трэба было ўгнойваць і дзержалі багато худобы. У лесі цекла рэка Сцвіга. І зара вона печэ. То в тэ врэм’я хозяіны весною отпраўлялі ўсю свою худобу в лес. Там робілі курэне, ездзілы чоўнамі і доілі короў, паслі іх. І так пока не сподала вода, бо рэка залівала лугі. Поехалі чоловек з жонкою догледаць короў і ўзялі з собою собаку Шарыка. Ентон пойшоў погледзець, дзе пасуцца волы. Палажка почала доіць короў і тут вона почула, шчо ее чоловек крычыць: «Поможы!» Палажка пойшла погледзець, шчо гэта таке. Вона побачыла, шчо ее чоловека нехто душыць. Вон просіць: «Палажка, поможы!» Але Палажка сказала: «Хто победзіць, той і будзе мой!» І з места не паворушылас. Ентону прыйшло ў голову позваць собаку. І сабака почаў рваць чужого чоловека за рукі, за бокі. Ентон почувстваў ослабевшэ цело [ворага], подмяў его под себе і победзіў. Ентон отсёк голову своей Палажцы. Только остаўса верны сабака Шарык. Это место і зарака называецца Головлосек або Головін остроў” (ФА; Аздамічы Столінскага р-на).

Чалавек адмыслова падзяляе лёс (век) з сабакам і некаторымі іншымі свойскімі жывёламі, “пражывае іх жыццё” у аповедах з сюжэтам,

²⁰ *Зімовья песні: Калядкі і шчадроўкі*, уклад. А.І. Гурскага, З.Я. Мажэйкі, Мінск 1975, с. 315.

²¹ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 355.

які мае кніжныя вытокі, “як Бог гады дзяліў”: “Вот Бог сказаў каню сорака гадоў жыць. – «Ой, многа!» – «Каму хочаш, таму аддай. Аддай чалавеку». Карове трыццаць. – «Многа! Хваціць дваццаць». Дзесяць аддаець чалавеку. Сабаку дваццаць – многа. Дзесяць гадоў аддаець чалавеку. Кату тожа дзесяць і дзесяць чалавеку. Курыцы тожа дзесяць, курыца пяць аддаець чалавеку. Вот чалавеку набіраецца сколькі, во семдзсят гадоў. Первых дваццаць гадоў живець як чалавек. Патом пачынаець робіць як конь, патом сям’я, дзеці, доюць як карову. Пасля даення каровы, брэшаць як сабака, а тады стары ляжыць, як кот, а ў канцы выганяюць на вуліцу, як курыцу ці петуха”²².

У тэкстах няказкавай прозы сабакі, як і шэраг іншых жывёл, валодаюць розумам, здольнасцю *разумець людзей*, якія для сабак з’яўляюцца натуральнымі партнёрамі па камунікацыі і адпаведна людзі і жывёлы маюць агульны рэпертуар знакаў. На пытанне пра тое, ці маюць жывёлы душу, інфармант адказвае: “Всё умнэ. Думаітэ шчо? Всё умнэ. І лошадь пอนімае всё, і всё. Як тэ з ёю харашо, то, то воно всё понімае, і собака, і котэ, і всё, всё понімае, да” (ФА; Пагубяцічы Брэсцкага р-на). Сабакі не толькі здольныя ўступаць ва ўнутрывідавую камунікацыю і камунікацыю з чалавекам, але і адмыслова павучаць яго, напрыклад не курыць, пры гэтым адносіны чалавека з сабакам будуюцца паводле прынцыпаў маралі, этыкі: “У меня муж. У него есть желание вечером сесть на крыльчке и курить. А собачка наша, Жулька, будет прыгать перед ним, лаять «не кури!» Если что-то плохое сделает, шкодное, будет в сторонке, а когда прощаешь, будет бежать, ноги облизывать” (ФА; Зводы Брэсцкага р-на). Сабака, як і кот (з іх “памежным” статусам і медыятыўнымі функцыямі), надзяляецца асаблівым чуццём, здольнасцю *бачыць і ведаць тое, што не дадзена ведаць і бачыць чалавеку*, ахоўваць людзей ад разбуральнага ўздзеяння прадстаўнікоў як гэтага, так і таго свету, ад злых сіл і стыхій. Сабакі адчуваюць адносіны чалавека не толькі да іх, але і да іншых людзей, з асаблівым чуццём пазнаюць таемнага ворага. Так, лічаць, што калі сабака схопіць кагосьці за “ляшку” ці за крысо і нейкі час патрымае ў зубах, то гэты чалавек – злачынец: ён ці злодзей, ці разбойнік, ці чараўнік²³. Жыхарка в. Рудавец апавядае, як яе бацьку-пастуха сабака выратаваў ад перуна. Калі пастух з сабакам схаваліся ад навальніцы пад дрэва, сабака стаў настойліва цягнуць адтуль свайго гаспадара,

²² Полацкі этнаграфічны зборнік, ч. 1, с. 49.

²³ Зямля стаіць пасярод свету..., с. 401.

і як толькі яны выйшлі з-пад дрэва, у яго ўдарыла маланка (ФА; Брэсцкі р-н).

Лічаць, што сабака ніколі не ліжа кроў, малако ці смятану, якія, чаруючы, лілі на пэўныя збудаванні, бо ведае, што гэта “ўздзеяна ліхімі людзьмі на бяду”²⁴, ён таксама пазнае чорта, хваробу (“заразу на быдла”²⁵, паморак, чуму, халеру, воспу) – і адганяе іх ад людзей, “злосныя сабакі могуць не пускаць халеру ў двор”; чума не церпіць сабачага брэху, “таму ўсюды, дзе яна пануе, сабакі перастаюць брахаць”²⁶. У былічцы сабакі кідаюцца на голую ведзьму-малочніцу²⁷. Паводле міфалагічных наратываў пра хадзячых памерлых, іншасветны візіцёр паказваецца чалавеку ў сне, але сабакі чуюць яго і брэшучы на яе. Напрыклад, жыхарка в. Доўбізна (пераехала з Украіны), наступны раз пераказваючы гісторыю пра сустрэчу з мужам-вісельнікам, апускае дэталю, на якой акцэнтавала ўвагу ў папярэдніх аповедах: хадзячага памерлага чулі сабакі. Але пераемнік традыцыі – унук Дзмітрый – нагадвае пра гэты значны момант: “Снэця мэні сон, шчо я когось нэсу на плэчэх, така дорога дальняя і я йду і нэсу когось на плэчэх і так тежка і задыхаюсь ужэ, вжэ всё, думаю, кунэць. Так тежка і крычу: «Помогі-і-іте, помогі-і-іте, помогтэ мэні хто-нэбуць!» Нэма ныкого. Думаю, дай я побачу, хто такей, взяла огледуюсь – то він [дзед] сыдэть і такех два зубы [паказвае доўгія клыкi] золотэх, он жэш, його Господь нэ прынев, вжэ в чортів. Это ж він нэ свёю смэртю, його сатана забрала на той світ (...) І тако на кладбішчэ дорога. І той чоловік узев каменя і йому в лоб тако, я нэсу, а йому в лоб дав, кінув. І я нагнулася і камінне до його, бэтэ, а він пошов тако на кладбішчэ по дiревне. А мэні так страшно було, думаю, то ж він мэнэ душэв, чуть нэ задушэв, я встала в холодном потовэ. Я встала, задыхаюся і всё тако ходыть, чуть нэ у тэ. Я думаю: я нэ буду тут ночуватэ, я боюся. Тоді пушла до Гандзі в Копылы тэі, до бабы, шо тая, з якою я дружу. А вона кажэ: «Візьмэ свячоный мак і обсвятэ хату кругом. Той жэ мак святятэ і обсвятэ хату кругом і він будэ шчiтатэ той мак ноччю» (...) [Дзмітрый: А тоді собака, як вітэ ж казалэ, шо лаяла] – В темноту. Он [вісельнік] ходэв, він всё время коло хатэ, бо його на той світ нэ допускають, його нэ взяла тудэ, ходыть по сёму світэ” (ФА; Доўбізна Камянецкага р-на).

²⁴ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 134.

²⁵ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 406.

²⁶ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 580, 618.

²⁷ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 68.

Уяўленні пра здольнасць сабакі, надзеленага *медыятыўнымі ўласцівасцямі* і пасярэдніцкай функцыяй, *выдаляць немачы ці нешта непатрэбнае, аджыўшае, небяспечнае з чалавечага свету ў іншасвет* прадстаўлены ў народна-медыцынскай магіі, напрыклад, пры лекаванні высыпкі хворы ўчастак цела абмывалі сырадоём і давалі вылізваць сабаку на парозе хаты²⁸; сабака вылізваў і раны, прыядне нацёртыя жырама²⁹. У шэрагу выпадкаў меркавалася, што першапачаткова *немач перайшла на чалавека з сабакі*, гл. назву хваробы “сабачча старасць”, згадванне “сабачых хвароб” у замовах, у “малітве на дапамогу”: “выгаварвай, вымальвай з рабы Божай (*імя*) усякія болезні: насланыя, спуганыя, влеканыя, подзівныя, подумныя, мужчынскія, жаночыя, дзявочыя, ветраныя, сабачыя, кацячыя – выгаварвай, вымальвай з рабы Божай (*імя*) усякія болезні з тонкаго воласа, з гromкаго гoлoса, з больнай гoлoвы, з бягучай крыві, з кішoк, з-пад кішoк і з жылoчoк-пoджылoчeк немой дух Госпoдні вcьe. Амiнь” (ФА; Кацёлкі Пружанскага р-на). У іншых замовах сярод “відаў” лішая і рожы вылучаюцца сабачыя (“які ты есь [лішай] – гусячы, курячы, коцячы, собачы”, “курача, гусяча, сабача, кашэча, авеча, конска, каровіна, быкова [рожа]”³⁰). Маці лішая пейаратыўна завуць сукай, а бацьку – псом: “Як твоя маць зовэцца маты сука, батько пес. Ідi ты проч”³¹. Каб не было экзэмы, каб вусны не трэскаліся, прадпісавалася кожны раз, калі бачыш, як сабака апраўляецца, аблізвацца³². Не елі хлеб, якім прынадзвалі сабаку, каб у горле не з’явілася “скулка”³³.

У замовах сабака згадваецца ў доўгім шэрагу рэалій, якія маглі быць прычынай прыэпалаху: “Знясі, Божа, з дзіцяткі (*імя*) кашачае, сабачае, агняное, птушынае, земляное, вадзяное”³⁴. Сабака (асабліва чорны) вельмі часта лічыўся (і быў рэальна) прычынай дзіцячага *пярэпалаху*, пра што даведваліся па атрыманай у выніку вылівання волава фігуры ці па поўсці, знойдзенай у шарыку з попелу або цеста, якім качалі па целе хворага³⁵. Жыхарка вёскі Моўчадзь апавядае: “Малое

²⁸ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 231.

²⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 195.

³⁰ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 645.

³¹ Тамсама, с. 646.

³² *Зямная дарога ў вырай...*, с. 236.

³³ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 572.

³⁴ *Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка*, уклад. Т.В. Валодзінай, Мінск 2007, с. 666.

³⁵ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 197, 199.

дзіця як спугаецца, выліваюць воск ад грамнічнай свечкі над галавою ў міску з вадою і глядзяць, што пакажацца. Калі сабака, то яе спугаўся” (ФА; Баранавіцкі р-н). Выкачаную галушку разам з яе змесцівам маглі даць з’есці сабаку (“Пэрэляк выкочвалы хлібом і давалы собакам з’істы” (ФА; Пінкавічы Пінскага р-на)) ці кінуць у агонь са словамі: «Як гэта шэрсць сабакі (ката) чорнага (рудога) гіне, так няхай яго ўрок міне!»³⁶. У сабакі, які напужаў чалавека, маглі выстрыгаць поўсць і падкурваць ёю пакутніка. Ад ляку лекавалі і вадой, якая выцякала разам са слюной толькі што напоенага сабакі. Лічылі, што калі цяжарная паглядзіць сабаку ці ката, у дзіцяці будуць “крактуны”, іх таксама выкатывалі мякішам, які затым аддавалі з’есці сабацы³⁷.

Па схеме “адкуль немач узялася, туды яе трэба выдаліць” ляк адпраўлялі на сабак. У такіх кантэкстах сабакі як нячыстыя істоты, праз якіх можна кантактаваць з хтанічным светам, выступаюць аб’ектамі, якія прынімаюць на сябе немач, нечысціню, дэструктыўнае ўздзеянне дэманізаваных хвароб і тым пазбаўляюць ад іх людзей, ачышчаюць антрапагеннае асяроддзе, выдаляючы з яго негатыўныя праявы засветаў, як у замовах-выгнаннях тыпу: “Пойшлы врокы на сорокы, // А лякі на собаки” (ФА; Дружылавічы Іванаўскага р-на), “Лякі, лякі, // Ідзіце на сабакі, // На сарокі, на вароны, // На журавы, на вераб’і, // На ўсё птаства, // Ляціце туды, дзе Божы дар не родзіць, // Курачы голас не даходзіць”³⁸.

Акрамя галушкі, якую качалі па целе хворага, сабацы аддавалі з’есці і іншыя адмоўна ацэненыя прадукты. Напрыклад, бацькі нявесты перад тым, як аб’явіць канчатковае рашэнне сватам, варажылі па блінах, пускаючы іх па вадзе ў цэбры: калі бліны не сыходзіліся на сярэдзіне, бацькі маглі адмаўляць сватам, а бліны аддаваць сабаку³⁹. У Лельчыцкім раёне пасля шлюбнай ночы “чэснай” нявесце неслі кашу з мёдам, у адваротным выпадку сыпалі мак і гаварылі: “Каша з макама, веддайці сабакам”⁴⁰. Увогуле ў творах шматлікіх жанраў увага акцэнтуюцца на пераборлівасці сабакі ў ежы (напрыклад, у загадцы пра гаршчок: “З зымлі родыўся, // У агні хрыстыўся. // Як малы быў – людэй кормыў, // Як постарыв – уповываты сталы, // А як умэр –

³⁶ Тамсама, с. 199.

³⁷ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 158, 195, 153.

³⁸ *Замавы*, уклад. У.А. Васілевіча, Л.М. Салавей, Мінск 2009, с. 223.

³⁹ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 74.

⁴⁰ А.В. Гура, *Брак і свадьба в славянскай народнай культуры: семантика і сімволіка*, Москва 2012, с. 367.

за плыт выкінулы, // І собакі косты грызты ны хочуть” (ФА; Трыліскі Іванаўскага р-на). У наратыве з в. Падбарэчча Ляхавіцкага раёна сабака з’ядае бутэрброд, пазначаны пячаткай тагасвету, смерці, у выніку чаго “сабачча” душа замяняе “чалавеччу”. Бабуля-вядзьмарка дала ўнукам хлеб з маслам. А паколькі іх маці ведала пра вядзьмарства свекрыві, забараніла дзецям есці з бабіных рук. Паслухмяныя дзеці занеслі бабін пачастунак маці і тая аддала яго сабацы, які ад гэтай ежы здох. У выніку свякроў-вядзьмарка аказалася “галавой заточана ў балота. Адно ногі відныя. Нашто яна дала сабаччу душу? Нада было чалавеччу душу. Ей казалі чалавеччу душу, а яна дала сабаччу”⁴¹.

У лекавай, ахоўнай магіі выкарыстоўваліся часткі сабакі ці булён з яго. Так, “булён са сляпога яшчэ шчаняці, прыгатаваны патаемна, лічыцца лекаствам, якое цалкам збаўляе ад сухотаў”⁴². Ахоўнай сілай у замове “ад ліхочышча” надзяляецца хвост чорнага сабакі⁴³. “Хвораму на запой” раілі “даць у цёплай страве сабачага калу”⁴⁴. Ад ліхаманкі спадзяваліся выратавацца пры дапамозе настою на сабачым і гусіным кале ці вяроўкі, якою быў задушаны сабака (яе насілі на шыі)⁴⁵.

У замовах сабакі (для якіх насамрэч важным з’яўляецца акустычны канал камунікацыі) як самыя “шумныя” свойскія жывёлы фігуруюць у адным шэрагу з “шумнымі” дзікімі жывёламі. Уяўленні пра дзейнасць іх *моцных галасоў* актуалізуюцца ў сюжэтах, у якіх немагчыма дэструктурызацыя і знішчэнне пры дапамозе гукаў, выдаваных гэтымі істотамі; гл. замову “ад нячыстай сілы, ад уроку”: “уроки (...) ваўкі развылі, сабакі разбрахалі, сарокі расшчыкаталі...”⁴⁶. Распрацоўваюцца таксама замоўныя матывы “разгрызання” і “разграбання” сабакамі немачаў, у прыватнасці падучай хваробы⁴⁷.

Сярод замоўных персанажаў-памочнікаў вылучаюцца сабакі (харты, псы), маркіраваныя пэўным колерам (чорным, белым, рыжым, радзей іншым), што можа падкрэсліваць далучанасць жывёл да чужога, дзікага, хтанічнага свету, быць знакам выбранасці, напрыклад: “Йдзи,

⁴¹ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, у 2 кн., кн. 2, с. 499.

⁴² *Зямная дарога ў вырай...*, с. 308.

⁴³ *Замовы*, уклад. У.А. Васілевіч, Л.М. Салавей, с. 285.

⁴⁴ *Народная медыцына*, с. 435.

⁴⁵ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 264, 261.

⁴⁶ *Замовы*, уклад. У.А. Васілевіч, Л.М. Салавей, с. 185.

⁴⁷ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*. У 2 кн., кн. 2, укл. В.І. Басько, А. М. Боганева і інш., Мінск 2011, с. 604.

ляку, на болота, на черата, на судоморе, // Гдзе вэцер ходзиць, гдзе пиўнеў голас не доходзиць, // То там собака чорные гуляе, // Ён ляк у Сярожи малога ўсей забирае...”⁴⁸. Рознакаляровыя сабакі (дакладней, драпежныя псы, ваўкі), якія належаць лакалізаваным у засветах святым Хролу, Ягорыню і Лаўрыню, як сцвярджаецца ў замове, павінны “ўгрызаваць” немачы са свойскіх жывёл такой самай масці: “...высылайця сваіх псоў ік етаму каню ўгрызаваць усё непадобнае: рыжы – рыжая (ае), а гнеды – гнедае, а вараны – вараное, а мышасты – мышастае, а серы – серае, а сівы – сівое”. Асаблівая роля пры гэтым адводзіцца беламу псу: “а ты белы, выгрызуй з галавы на грыву, а з грывы на хвост, а з хваста пад сіні капыты, на векі вяком”⁴⁹ (белы колер выступае знакам выбранасці персанажа). У замоўных тэкстах, дзе колеравы рад працягваецца, колеравыя прыкметы сабак спалучаюцца паводле прынцыпу “нанізвання” (“Загаварваю раны калючыя... Будзья ва векі вякоў на сабакі чорный, серый, красны, сядой, рыжый, белый”⁵⁰). Адзначанае характэрна для палескіх замоў ад хваробы вачэй: “Йихаў Юрий на Божому сэвому коні, а за ным бигло тры хурты. Едын хорт биль, другий хорт рудый, трэтий хорт чорный. Биль хорт – слёзы хлэбаты, а чорный и рудый (имярэк) бэльмо согнаты”⁵¹. Чорны колер, паводле Л. Радэнкавіча, у такіх кантэкстах адпавядае стану хваробы ці парушэнню парадку рэчаў, белы – выздараўленню ці вяртанню да былога парадку, а чырвоны – вяртанню нячыстай сілы ў іншасвет. У гэтым выпадку мы маем у трыядзе дзве апазіцыі: “чорнае/белае” і яе трансфармацыю “чырвонае/белае”⁵².

Адна з рэалізацый трыяды “чорнае – чырвонае (рудое) – белае” – гэта пераход ад чорнага (дрэннае) праз чырвонае (сярэдняе, пераходнае) да белага (добрае), г.зн. адносіны: зыходнае – пераходнае – пастаяннае. Прамежкая пазіцыя чырвонага колеру паміж белым і чорным аналагічная пазіцыі ценю ў трыядзе “святло – цень – цемра”, дзе цень звязаны з абодвума іншымі членамі апазіцыі – цень проціпастаўлены святлу, але ў той жа час не супадае з цемрай⁵³. Гэта

⁴⁸ *Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)*, сост. Т.А. Агапкиной и др., Москва 2003, с. 125.

⁴⁹ *Замовы*, уклад. Г.А. Барташэвіч, с. 91.

⁵⁰ Л. Раденкович, *Символика цвета в славянских заговорах*, [в:] *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древнейшей славянской духовной культуры: Источники и методы*, Москва 1989, с. 146.

⁵¹ *Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)...*, с. 242.

⁵² Л. Раденкович, *Символика цвета...*, с. 122–148.

⁵³ Тамсама, с. 131.

матывуе ўзнікненне альтэрнатыўных адносін паміж чырвоным і шэрым (“пераходным”) колерамі, а таксама паміж чырвоным і рабым (“змешаным”) у замоўных матывах накіраваных: “На моры, кіяне ляжыць тры псы: адзін чорны, адзін рабы, трэці белы. Чорны выбрэхуя вячэрнюю зару, а рабы палуношную, а белы ранешнюю...”⁵⁴. Вызначальнай магічнай прыкметай у такіх кантэкстах з’яўляецца колер сакаральнага памочніка, у прыватнасці сабакі.

Азначым таксама, што адносна сабак белы, чырвоны і чорны колеры выконваюць важную класіфікацыйную функцыю і ў чарадзейных казках. Так, у адной з іх апавядаецца: “Ехаў белы чалавек, увесь у белыя апрануты, на белым кані, у белым вазку, і белы сабака за возам бег...” і так паступова – пра чорнага чалавека і пра чырвонага⁵⁵.

Як і ў замовах з узгаданымі вышэй матывамі дэструкцыі сабакі немачы, у чарадзейных казках сабака, звязаны з *сярэдным ярусам светабудовы, зямной цвёрдзю і надзелены драпежніцкай функцыяй* (паляўнічы сабака, хорт), рэпрэзентуе *разбуральна-знішчальны* аспект. Напрыклад, у казцы “Пра Івана Дарагана” гончы сабака разам з такімі драпежнікамі, як арол (або воран) і шчука дапамагаюць герою ўзнавіць характэрны для першачасоў ідэальны парадак, аднавіць парушаны Кашчэем свет. Иван Дараган рве з карэннем “аграмадны” дуб, а “пад тым дубам тры касых сажні ў зямлі сундук незгараемы, незгніваемы, а ў том сундуку заяц, а ў том зайцы вутка, а ў той вутцы яйцо, а ў яйцы смерць” Кашчэя Несмяротнага. Названым жывёльным памочнікам героя застаецца толькі разадраць зайца ды качку, і дастаць яйка з мора, каб знішчыць Кашчэя ды ліквідаваць нястачу, якую ён ўчыніў “з пачатку света”. “Заяц прыбег і пабег. Адкуль узяўся гончы сабака, дзёрг зайца тога, вутка пырх – паляцела, адкуль узяўся арол, вутку дзёрг, а яйцо чмяк у мора...”⁵⁶.

Як *медыятар*, пасярэднік у кантактах з іншым светам сабака можа не толькі выдаліць туды нешта непатрэбнае, небяспечнае з чалавечага свету, але і прынесці са свету сагит *неабходную чалавеку інфармацыю* – у залежнасці ад кантэксту інтэракцыі прадказаць пэўны жыццёвы пераход (шлюб, смерць), вайну, пажар, хваробу⁵⁷, сварку ў сям’і, паезд-

⁵⁴ *Замоўны*, уклад. Г.А. Барташэвіч, с. 88.

⁵⁵ Цыт. па: *Замоўны*, уклад. У.А. Васілевіч, Л.М. Салавей, с. 11.

⁵⁶ *Чарадзейныя казкі. У 2 ч.*, склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч, Мінск 2003, ч. 1, с. 66–77.

⁵⁷ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 164.

ку, вынікі палявання⁵⁸, змену надвор'я і інш. У казках тыпу “Мароз Красны нос” менавіта сабачка (ці сучачка), які жыве з дзедам і бабай, ведае пра лёс яго і яе дачок і абвяшчае пра гэта: “Бабіну дачку сабакі косці грызуць, а дзедаву дачку ў золоты-серабры вязуць”⁵⁹.

Пэўным чынам ацэньваюцца паводзіны сабакі ў *метэаралагічных* назіраннях, прыкметах, напрыклад: “Ну как смотрели [вызначалі надвор'е]? Собака качается, кот качается, то это уже на ветер. – [На ветер?] – Это уже на ветер, да” (ФА; Цюпрыкі Брэскага р-на), “Ну, вот, калі, гаварылі, сабака качаецца па зямлі – зменіцца надвор'е. Значыць, нешта яна чуе” (ФА; Шчадрын Жлобінскага р-на). Лічылі, што перад працяглым дажджом сабака есць прыдарожную траву, перад зменаў надвор'я моцна брэша ўначы⁶⁰. Па сабачым брэху ці некаторых іншых гуках намагаліся даведацца пра тое, ці жывы чалавек, які даўно пакінуў родную хату, якога забралі ў войска: “закладалі на сон”, у дванаццаць гадзін ночы трэба выйсці на двор і “там пакажацца”, “еслі ціхенька – значыць няма [сярод жывых]. А есці што абзавецца: ці сабака брэша, ці таварына рыкне, ці чалавек дзе гукнець... [жывы]”; прычым лічыцца, што інфармацыя трансліруецца з боскага свету, “эта ўжэ Бог показвае”⁶¹. Але найчасцей па брэху сабакі, пачутым на сметніку ці раздарожжы, хлопцы варажылі, з якога боку будзе нявеста, а дзяўчаты – куды пойдучь замуж: «Як вжэ шлы гуляты, дэвка, якая нэдавно вышла замуж, давала по куску ковбаскі. І шлы гуляты, і слухалы: в якуй стороні, покуль йісы ковбаску, забрэшэ сабака, туды й замуж пуйдэш» (ФА; Альха Брэскага р-на), “Вэйдаш на сміття в 12 часов ночэ і еш ковбасу, бо піст був і ны можна раньшай естэ було. Сміття – то мусор. Вэйдаш і гукаеш. В якому боку сабака загавкая, чі хто гукна, чі шо, тудэ і замуж вэйдаш. То тожа правда. Е вэйшла на крыжовую дорогу тай гукала, і сабака загавкав у стой бік, да е зара жыву” (ФА; Лелікава Кобрынскага р-на). Да сабак маглі выходзіць з крошкамі, якія засталіся пасля святочнай вячэры, або са спецыяльным печывам: “Збыралы крошкы з стола. Выходылы ў двор і звалы собак. З якога боку першага выйдэ сабака, з того боку і прыйдэ жаніх” (ФА; Кустын Брэскага р-на), “От на Коляду. Да выйдзеш. Пірогі пэчэш, да пірога спэчэш першого, да пірога возьмэш, на двор

⁵⁸ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 491, 501, 437.

⁵⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 1, с. 19.

⁶⁰ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 193–194.

⁶¹ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*, кн. 2, с. 581.

выйдзеш з тым пірогом, да в ktorую сторону собака забрэшэ, туды замуж пойдзеш. [Спраўджвалася?] – І збылос. Гэта на Коляду, на Рождество. Дзе собака, слухай ціхэнько. Дзе собака, в ktorой стороне брэшэ, туды замуж пойдзеш, будзе тебе знак. Я жыла в Добрай Волі, то собака забрахаў на захад сонца, а на другі раз на зыход сонца. Два разы. Я думаю, нейка прымха дурная. А все, пойшла первы раз на захад сонца, той помёр. А на другі раз пойшла замуж на зыход сонца” (ФА; Бродніца Іванаўскага р-на), “А на Новы год – Шчадрыца – варажылі і аладкі пеклі, сабачкам кідалі. Кінем – у якім баку сабака забрэша, туды замуж пойдзеш” (ФА; Паланечка Баранавіцкага р-на). Калі вынік варажбы задавальняў чалавека, ён мог кідаць блін у бок, адкуль пачуўся сабачы брэх, а ў адваротным выпадку – кідаў яго ў процілеглы бок ці нёс дахаты.

Квазілінейная сітуацыя ў такіх выпадках стваралася самімі варажбітамі, якія пачыналі пэўныя дзеянні і “прапаноўвалі” скончыць іх сабацы (або курыцы, пёўню). А вось паведамленне пра свой лёс павінен “расчытаць” сам чалавек. І людзі, і сабакі, і птушкі ў такіх кантэкстах трактуюцца як паўнапраўныя ўдзельнікі камунікатыўнага акта са сваімі спецыфічнымі функцыямі (у жывёл яны пасрэдніцкія, трансляторныя). Вестуном-медыятарам выступаў сабака і ў варажбе, калі дзяўчаты раскладалі сваё печыва ў пэўным локусе хаты, напрыклад на парозе, і сачылі, чыё сабака з’есць першым – тая дзяўчына першай пойдзе замуж (у штодзённым жыцці забаранялася карміць сабаку блінамі, каб не аглох): “Булучкі пыклы і субаку пускалы, і клалы. Хто збырэтс з дывчат і чыю пэршу возьмэ субаку, тая пэршая замуж выйдэ” (ФА; Знаменка Брэсцкага р-на). Калі ж сабака чыю-небудзь аладку не з’ядаў, а зацягваў куды-небудзь, чакалі, што дзяўчына разыдзецца з хлопцам, калі зацягне пад стол – памрэ, а калі скіне ў памыйнае ядро – утопіцца (“Гадалі і ў нас жэ ш на Шчадрэц. Пяклі ладкі дома, самі. Бывае яшчэ катора і маслам намажэ. Ну ды от як сабіраямса вечарам, кожна са сваёю ладкаю прыходзіць. Паложым на падлогу засланку, ды кожна ж паложыць на гэту засланку ладку ды пільнуе. Пусыцяць сабаку ўжэ, а ён ужэ чыю першу ладку ўхопіць – то тая пойдзе замуж скоро. А бывало і гетаке, што ўхопіць ладку, ды ні есьць, да пад стол зацягне ды паложыць. То гэта ўжэ бяда – ніколі замуж ні пойдзе” (ФА; Будча Ганцавіцкага р-на)).

Можа спецыяльна падкрэслівацца, што сабака павінен быць *чужы* (куруцу для варажбы таксама прыносілі з чужога двара): “Бліны пякла. Первы блін забірала дочка. Ноччу выйдзем на вуліцу і нада сказаць: “Круглы, роўны і румяны, // Пакажы мне без абману, // Хто з нас

першы выйдзе замуж, // Я ці падружка мая?” Гаварылі і кідалі бліны сабакам, толькі не сваім, а чужым. Чый першы блін сабака з’есь, тая і першая замуж выйдзе. Мы траём гадалі. Мой першы блін сабака ела. Но не даела. Так і вышла. Я ж не распісаная з Грышаю, так і жылі, як счас кажучь, гражданскім бракама [смяецца]” (ФА; Скрыгалаў Мазырскага р-на). У такіх матрыманіяльных варожбах сабака ўлучаны ў *дараабменныя адносіны паміж чалавекам і жывёлай*, якую кормяць дзеля атрымання знакаў лёсу. Пры гэтым паводзіны сабакі разумелі як арыентаваныя на чаканні варажбіта даведацца пра тэрмін свайго вяселля ці пра бок, дзе жыве суджонак.

Сабака выступае частотным вобразам народных тлумачэнняў сноў, які (як *мужчынскі сімвал*) можа варажыць дзяўчыне кавалера, сватоў (“Бешаныя сабакі – сваты будуць” (ФА; Гяйлешы Смаргонскага р-на); адзначым, што ў сувязі са сватамі сабакі згадваюцца і ў іншых фальклорных жанрах, напрыклад: “За гарой сабакі брэшучь – // Чорныя, лахматыя, // А сваты да нас не едуць, // Бо мы не багатыя” (ФА; Мілавіды Баранавіцкага р-на)). Калі ж не канкрэтызуецца той, у адносінах да каго тлумачыцца сон, сабака абазначае сябра. Звычайна ў першай частцы тэкста знаходзіцца сам вобраз (снабачанне), які інтэрпрэтуецца, – гэта сабака, у другой частцы прадстаўлена яго сімвалічнае значэнне (прагноз), напрыклад кавалер (“[А сабака сніцца] тут, вродэ, если девочка, то будет кавалер” (ФА; Цюпрыкі Брэсцкага р-на), “Ну, собака для молодежи – это к друзьям. Для девочек – кавалеры” (ФА; Кустын Брэсцкага р-на), “Сабака – это друг. Особенно если чёрный – это надёжный друг, кавалер” (ФА; Запруды Кобрынскага р-на)). Па структуры такія народныя тлумачэнні сноў супастаўляльныя з загадкамі, калі першая частка (сабака) атаясняецца з другой (кавалер, сябар). Так, чорны сабака, якога дзяўчына бачыць у сне, – гэта жаніх з цёмнымі валасамі: «Когда сница девчине собака, то это жynих сница, она может выйти за такого замуж, если собака чорный, то жynих тожэ будет чорный» (ФА; Мухавец Брэсцкага р-на). Сабака з яго злосным характарам, мужчынскай сімволікай, ахвярнай функцыянальнасцю па-рознаму семіятызуецца ў актах *лобоўнай магіі*: дзяўчына, каб падабацца хлопцам, на куццю брала скарынку хлеба з выціснутым крыжам і кідала яго сабаку. Каб “прырабіць” каханага, сабаку закопвалі ў парозе. Разам з тым сабака фігуруе ў чарах на разлуку: тры шарсцінкі з вуха сабакі кідалі туды, дзе сядзелі закаханыя⁶² (магчыма, з інтэнцыяй, каб яны грызліся між сабой, як сабакі).

⁶² *Зямная дарога ў вырай...*, с. 116, 129, 118.

Такія негатыўна трактаваныя паводзіны сабакі, як схільнасць аббрэхваць, кусаць некага, матывавалі асацыяцыю гэтай жывёлы ў тлумачэннях сноў з *ворагам, здрадай, паклёпам, хваробай (сябра)* ці агульна – з *непрыемнасцю, нечым дрэнным* (“Сабакі –эта недзе некі такі чалавек недзе будзе, як ні з добрым намерэніем” (ФА; Тальмінавічы Ляхавіцкага р-на), “Чорны сабака – на табе брэшучь” (ФА; Яглевічы Івацэвіцкага р-на). У такіх тлумачэннях сноў звычайна дэшыфруюцца паводзіны сабакі, яго адносіны да чалавека, найперш звяртаецца ўвага на тое, ці ён кусаецца, аббрэхвае, кідаецца на чалавека ці некага іншага⁶³; гл. таксама: “[Што значыць пабачаны ў сне сабака?] – Ну, тут еше смотря как сон идет. Смотря, что делает просто, однозначно так и не скажешь. [Напрыклад, кусае] – Ну, когда укусит, то плохо. Если ластится, то это хорошо” (ФА; Кустын Брэсцкага р-на). Часта сабака, які кусае, абазначае сябра, які прынясе непрыемнасць, здрадзіць: “Собака – дзрузья, еслі не кусаецца, а еслі кусаецца, это друг укусит” (ФА; Зводы Брэсц кага р-на), “А тожэ по-разному кажуць. Кажуць, шо собака – это друг. К дружбе, якуюся новую, можэ бути. Еслі знакомы і ты там яго знаеешь, это можэ прыхаты друг ілі с тым другом, который рядом, пообщчаешься. Еслі папае собака, то к екомуся подвоху, это значыць, шо будэ якаясь непрыятнасць” (ФА; Хмелева Жабінкаўскага р-на), “Ну, собака, то вжэ вроді бы шось тэбэ будэ кусаты, а можэ бути друг. Як колэз” (ФА; Пагубяцічы Брэсцкага р-на), “Сабакі кусае – прыяцель будзе непрыяцелям” (ФА; Гяйлешы Смаргонскага р-на).

У прагнастычных тэкстах звычайна адмоўна ацэньваюцца не толькі агрэсіўныя паводзіны сабакі, але і беспрычынны брэх, выццё, пры гэтым часта актуалізуецца апазіцыя “верх-ніз”: “Як собака вые ўгору, то будзе пожар, а як уніз, то будзе бяда” (ФА; Рубель Столінскага р-на), “Калі сабака вые ўніз – на нябожчыка, угору – на пажар” (ФА; Пажэжын Маларыцкага р-на), “Собака вые. Як ввэрх – на пожар, як вніз – на покойніка. [Гэта не ў сне, а на самой справе?] – Да, на самом дзеле” (ФА; Бродніца Іванаўскага р-на).

Часта сцвярджаецца здольнасць сабак (якія як альфактарна арыентаваныя жывёлы надзвычай тонка адчуваюць пахі, у тым ліку адметнасці паху поту чалавека, які знаходзіцца ў перадсмяротным стане) прадчуваць смерць: “Кажут, як собака моцно гаўкае, то кажут, віе сабака. О, ка, собака віе, то мо покэйнік будзе... Ну, по-нашому кажут: віе сабака. То, ка, покойнік у селе дзе-то будзе” (ФА; Краі Івацэвіцка-

⁶³ Тамсама, с. 428.

га р-на), “Если ночью без всякой причины залает собака, то это всегда к покойнику” (ФА; Аброва Ивацэвіцкага р-на).

У сувязі з адзначанай трактоўкай паводзінаў (“сігналаў”) сабакі цікавыя выказванні, у якіх па-рознаму сумяшчаюцца ўяўленні пра начны крык птушкі і выцце сабакі як прадказанне смерці, напрыклад: “Калі чулувік балеет, і ноччу на яго забор сядыць птіца і будыць выты, як субака, тугды хучэй за всё чулувік пумрэ. Это-то правда, я на субі іспытала” (ФА; Коладна Камянецкага р-на). Жыхарка в. Мачуль апавядае пра выцце сабак як прыкмету смерці і тут жа згадвае пра такую ж трактоўку гукавых паводзінаў савы: “От в нас от тут, в этом бόцы... на одном тыжні тры покойнікі было. Я неяк вышла до хлева, йдучы, да прышла ў хату да й кажу: «От, нехто ў той стороне помрэ». А дочка́ говорит: «Чому?» «Там, – говору, – так сабакі выюць, так выюць, шо просто ужас». І, на дрўгі дзень помэрла жэншчына. Собаки, большинство сабакі выюць. От гэтая, ой... як вона... пташка гэта... сова. Сова. Там, дзе мэртвэц мае ўмэрці, обязацельно вона неяк там пу-ку... сьпевае, сова...” (ФА; Столінскі р-н). Сабака ў такіх кантэкстах (трансгрэсіі мяжы паміж гэтым і тым светам, далучанасці да засветаў і трансляцыі інфармацыі адтуль у чалавечы свет) суадносіцца таксама з воўкам: “Сабака як пачне вуць, як воўк пачне крычаць, ужэ мы каам: «Бяда будзе ў селе, бяда, можа, хто памрэ»”⁶⁴.

Паводле шэрагу запісаў, сабака, настойліва падаючы голас, не проста прадказвае *смерць* ці *бяду*, а *наклікае*, *завывае*, *завывае* яе: “Собака воет – смерть завывает” (ФА; Баранавічы Брэсцкай вобл.), “Собака воет – смерть завывает” (ФА; Калдычэва Баранавіцкага р-на), “Моя мама, напрымер [кажэ], дажэ еслі субака будэ брыхаты, то будэ наклікаты біду. Вона дажэ, еслі сабака будэ брэхаты, лаяты, лаяты, будэ наклікаты собі якую быду. Я помню, Оленька, как моя мама шчэ була жывая. І вона прышла з работы, поставыла велосіпед около двері. Ну гэто ужэ было давно. Поставіла велосіпед коло двері, сама прышла дохаты і гаворыць... (А Шарык такы у ее, собачка був, і всё время з ею курсіровав туды-сюды, туды-сюды, і всё время у ее коло велосіпеда он находілся, как бы сторожил его.) І вот в одін прекрасный день прышов з ею, і ляг коло еі велосіпеда. І вон не смолкая выв, і выв, і выв із нічево. Накормляний, і всэ врэмя выв. І тутыка чэрэз некоторые время становыцца моей маме плохо, повышенное давление... [Умерла?] – Да. Вот тобі і сабака. Казалы, шо такое сабака. Но вони так предвестнік че-

⁶⁴ *Традыцыйная культура беларусаў. У 6 т., т. 4: Брэсцкае Палессе*, кн. 1, с. 396.

во-та, а тем более, што беспрестанно воет. То уже беда” (ФА; Тэльмы Брэсцкага р-на).

Сама *смерць* і *яе агенты* ў чалавечым свеце набываюць *выгляд сабакі*, “*скідваюцца на сабаку*”: “Есьлі вонэ замеціць, шчо людзі яе побачылі, то вона й на ката і на сабаку скінецца смэрць. То як раз ішла вона і скінулася на коціка. А сабакі ж знаюць, шчо это не коцік, кругом землю рвуць, а яе – этого коціка – не очэпяць. О. Да ўжэ ж пакінулі сабакі того коціка, да вона куды наравленіе мала, туды пошла. То вона і всяке скідываецца: і на коціка, і на сабаку, і на чловека – на кого хоч”⁶⁵. Сабака – гэта *іпастась нячыстага нябожчыка*, які не знайшоў спакою на тым свеце. Так, у вёсцы Знаменка Брэсцкага раёна апавядаюць, што з цягніка выкінулі незнаёмага забітага салдата. Ніхто не схацеў пакінуць наноч яго ў хаце і належным чынам пахаваць. Салдат на вуліцы праляжаў ноч, пасля чаго яго проста закапалі. На тым месцы ўначы сталі паказвацца жывёлы (што было патлумачана: “салдат обыжаеця”): “Выйдэ дід мой от дывытыся, чі жыто там нэ покралы – кінь бэжыць, просто на діда бэжыць. Він пэрэхрыстыця – гэтого коня нэма. Нэма. Маты часто, шчэ ж молодая була, ідэ там, на музыцы була, ідэ до дому – сабака скільсь возьмэця, ідэ коло еі, провэдэ под самы двэрі. Вжэ вона кажэ: “Я іду, я ніц не чувствую. Я молюса, я хрышуса. – А сабака йдэ і языка выкутыть: эхе-эхе-эхе. І ідэ до самы хаты”. “І так лекало всіх: і дядька лекало, ну всі бачылы, всі ісклучытельно, хто там жывэ. То сабака, то кіт. То прыйдэ... на прызбу ляжэ сабака, аж стікло трэшчыть, аж, кажэцца, выдушыть тое стікло”. Калі па цела салдата прыехалі бацькі і перазахавалі яго на могілках, а сяляне замовілі ў царкве паніхіду па пакрыўджаным нябожчыку, “і нэ бачылы посьле гэтого. А всіх-всех ляжав, всі бачылы. То сабаку, то коня”⁶⁶.

У вобразах сабак (як і шэрагу іншых жывёл) сумяшчаюцца ўяўленні аб душы і “сіле” *чарадзея*, *ведзьмы*; сабакі выступаюць *іх памочнікамі*: “Чорну магію чытай, и ты будэш колдуном. Мама хрэсная стала чытаты чорну магію. До половыны дочытала – нычога не бачылы, а потом на чардаке – сабакы, которы все готовы зрубыты. Уднажды заходыт у сарай, а там сабакы повішаны. Вона злякалась, стала верыты, шчо э шчось на світы. Пошла у цэркву, бацюшко послуывадав. И стала верыты, шчо э Бог на світы» (ФА; Арэхава Маларыц-

⁶⁵ Тамсама, с. 397.

⁶⁶ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 475.

кага р-на). Лічаць, што *душа дрэннага чалавека* можа ўсяліцца “ў сабаку якога, у ката, у вужа, у гадзіну яго душа пападзе”⁶⁷. Нячыстая сіла выходзіць з паміраючага чарадзея чорным сабакам, і яго прадпісваецца адразу забіць, праткнуўшы асінавым калом, інакш схаваныя ў сабацы чэрці ўвойдуць у чалавека⁶⁸. Знутры людзей, якія маюць адхіленні ад нормы, чуецца сабачы брэх. Беснаваты, каму “падделана”, у каго “бес усяліўся” брэша, вые па-воўчы: “як адчыткі дзелалі, там і брэшучь, і бляюць, і равучь (...) каб толькі вы зналі, сколкі там было піску, як пішчэлі, як крычалі, брахалі як сабакі”⁶⁹. Апавядаюць пра хлопчыка, які “выў ваўчонкам” падчас “вычыткі” ігуменам Серафімам у Спаса-Праабражэнскім манастыры в. Хмелева Жабінкаўскага раёна (ФА; Кустын Брэсцкага р-на); гл. таксама адклён з пажаданнем, каб злызчлівец згубіў розум: “На свой цень брашы”⁷⁰. Сабака можа выступаць адмысловым транспартным сродкам, на якім перасоўваецца ведзьма. Так, *ведзьма-малочніца* засылае ў хлёў сабаку, у поўсці якога яна хаваецца і да якога яна можа прырасці⁷¹.

Хтанічная, дэманічная сімволіка сабакі выяўляецца ў матывах, у якіх закліты скарб паўстае ў выглядзе гэтай жывёлы (ці сабака знаходзіць скарб або ахоўвае яго)⁷². Напрыклад, у в. Лажані Ушацкага раёна апавядаюць: “Ідзець, кажуць, чалавек, і коціцца тамака нешта, як кальцо. Ён бярэць, кажуць, – сабака, ён ударыць – а яно золатам рассыпаецца”⁷³. У палескіх былічках *вадзянік*, калі знаходзіцца на сушы, прымае выгляд вялікага бліскучага чорнага сабакі; “плывучы на лодцы, хрысцяць сябе і вадуду, каб не ўбачыць таго чорнага сабаку”⁷⁴. Лічылі, што “ў вадзе сядзіць чорт у выглядзе чорнага сабакі, які заваблівае да сябе людзей”⁷⁵. Сабака таксама мог выступаць іпастассю *палевіка*. У выглядзе кудлатага сабакі дамавік з’яўляецца на вячэру на Дзяды⁷⁶. Паводле сучаснага запісу з в. Вялікая Любшчына Віцебска-

⁶⁷ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*, кн. 1, с. 553.

⁶⁸ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 100.

⁶⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 266.

⁷⁰ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*, кн. 2, с. 549.

⁷¹ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 152.

⁷² Тамсама, с. 103.

⁷³ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 3.

⁷⁴ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 74.

⁷⁵ Тамсама, с. 473.

⁷⁶ Тамсама, с. 494.

га раёна, з-пад печкі выйшаў дамавік, “маленькі такі, як сабачка, як кот і касматы, і касматы. Чорненькі (...) Маленькі такі, як сабачка”⁷⁷.

У былічках, вераваннях сабакам (часта чорным) ходзіць або *поўзае* (што адсылае да ўяўленняў пра гадаў) *нячысты, чорт*⁷⁸. Апавядалі, што *чарцяня*, якое падкінулі жанчыне замест яе дзіцяці, ператвараецца ў чорнага сабаку і ў такім выглядзе з рогатам уцякае ад хрышчэння. Паводле запісу з в. Сітніцы Лунінецкага р-на, калі выпіўшы мужык уначы вяртаўся дадому, каля яго ног стаў біцца сабачка. “Ну п’яны чоловек – того собачку поймав, взяў на рукі, к вочам поднёс ды ўсе кажэ: “Собачка! Собачка!” А той собачку выскалів зубы да кажэ: “Собачка!” Ну от вон так перэпугавса, кінуў того собачку і без духу п’ёр до хаты (...) А эці чэрці все ходзят, ходзят, от оні перэкідаюцца то в якога собачку, то в ката, то в сьвіньню прэвращчаюцца і пугають людзей”⁷⁹. Жыхар в. Трапалава Вілейскага раёна апавядае пра здань у выглядзе лахматага сабакі: “Мне самому здань здавалася. Як сабака! Паўзэць чэраз дарогу ўперак, а я ў начное ўрэмя ішоў. І гэты фанарык быў. Я фанарыкам – тыц! Яно мне ўперак дарогі перапаўзаіць – у мяне дубам валасы падняліся. О-о-о, едрыць тваю макаўку! Я прыбжаў, дзе гэты дом, і абваліўся. Усё. Сэрца забілася. [Так а што гэта за здань была?] – А чорт яе ведае! Як сабака! Такая лахматая”⁸⁰. Жыхарка в. Малінаўка Лоеўскага раёна кажа, што за тыдзень да таго, як у іх загарэлася лазня, яна палола бульбу і пабачыла, як чорны “сабака вылазіць з этага жыта і паўзе, паўзе – у картошку папоўз. Патом па разорке”. Калі яны з сынам пайшлі аглядаць гэтае месца, “ніякіх сьлядоў няма! Ні сабачых, ніякіх (...) От яно прэдказала. Чорны сабака (...) І ў тры часы ночы загарэлася баня”⁸¹. У Валосавічах Чачэрскага раёна апавядаюць, як уначы ў ёўні паказваліся здані сабакі і ката, і знікалі яны, калі чалавек запальваў свечку: “Ідзець ка мне сабака! Не чалавек, а ён жа стукаў. Вот сабака, – кажа, – ка мне зайшоў – а ў яго цяпло гарыць, кажа, палю сьвячу – няма сабакі. Я, кажа хлоп, хляп гэта ўсё і з голасам дамоў”⁸². Сабакам прышоў чорт да жанчы-

⁷⁷ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 1, с. 75.

⁷⁸ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 597, 613.

⁷⁹ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 484.

⁸⁰ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*, кн. 2, с. 475.

⁸¹ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 6: *Гомельскае Палессе і Падняпроўе*, у 2 кн., кн. 2, укл. Т. В. Валодзіна, А. М. Боганева і інш., Мінск 2013, с. 651.

⁸² Тамсама, с. 651.

ны, якая вырашыла павесіцца: “І прыходзіць чорт у хату. Туп-туп – прышоў як сабака такі вот ладны: вушкі, рожкі, хвост і сядзіць ужо”⁸³. У іншай былічцы хлопцы позна ўвечары неслі на пагулянку некалькі бутэлек спіртнога, “і срэдзі, ну вот вуліца як, бальшая сабака ляжыць. Падышла, лягла і палажыла лапу – ім праходу нету. Можа і нячыстая сіла была. Ну, гаворыць, яны туды, яны сюды, і ніяк не прапускаіць сабака”⁸⁴.

Увасабленнем д’ябла выступаюць чорныя сабака і кот у прадпісаннях у час навальніцы, буры выганяць з хаты гэтых жывёл – каб д’ябал не схваўся ў дом. Паралельна з гэтым бытуюць вераванні, што чорныя жывёлы здольныя процістаяць нябеснаму агню, зберагчы хату ад перуна: калі ў хаце ёсць чорная кошка, чорны сабака і чорны певень, там нікога не заб’е гром і злодзей нічога не ўкрадзе⁸⁵. На наш погляд, ёсць усе падставы лічыць, што гэтая інтэнцыя зыходзіць з разумення магчымасці “кол выбіць калом”, дэманічнае, хтанічнае нейтралізаваць/адагнаць хтанічным, дэманічным.

У чарадзейных казках хорт разам з канем і арлом (сокалам) выступаюць *спадарожнікамі-атрыбутамі змея-антаганіста* і падаюць моцны голас, калі чуюць небяспеку: “Січас коні яго зарзалі, харты забрахалі, сакалы засвіталі”. Аднаведна змей звяртаецца да іх: “Чаго, сакол, свішчаш? Чаго, конь, іржэш, чаго, сабака, брэшаш? Можа якога непрыяцеля чуеш?”⁸⁶.

Даволі часта ў традыцыйнай наратыўнай практыцы прадметам абмеркавання становяцца тэмы сабак і *могілак*, сабакі і *памерлага гаспадара*, напрыклад: “Як хозяйка ўмрэ і будэ на покуці лэжаты тая жэншчына, а кіт прыдэ в ногах седыты. Но хозяйн умэр, сусід, швагор, то [сабака] вые і вые коло хаты. Тоды снігу так многа было. І повэзлы. А то ж він [сабака] біг за людзьмыма, аж на могілкі забіг. Сыдів там, пока нэ закопалы” (ФА; Бучамля Камянецкага р-на). У сувязі са сказаным цікавым з’яўляецца дыялог жыхарак 1960-х гадоў нараджэння з в. Хмелева: “Т.Д.: Я чюла, шо на могілкі нельзя, шоб сабакы ходзілі. – Н.А.: А як ты ім скажэш, шоб не ходзілі? А по-моему, воны і самы нэ ходзяць. Вот ты колы-небудзь бачыла, коб бродзячы сабакы на могілкі ходзілі? – Т.Д.: Не бродзячы. Вот мой прыдурок [сабака] за мной ходыв. – Н.А.: Ну то твой прыдурок – это отдельный случай, а вот

⁸³ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 1, с. 100.

⁸⁴ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 308.

⁸⁵ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 83, 537.

⁸⁶ *Чарадзейныя казкі*, ч. 1, с. 98, 63.

так на клатбішчах ты бачыла вот? Ходзяць же коты, вот мой муж ехав, до бліжайшей дзевені петнадцаць кіламетров, кіт ходзіць по до-розі, він не худы, не замораны. Выйшов на охоту. Н.А.: Я відзела вот в інтэрнэце, шо собака ляжэ на могілу і лежыць” (ФА; Хмелева Жа-бінкаўскага р-на). Увогуле сцвярджаюць, што сабак часта бачаць на могілках, і гэта ацэньваецца адназначна адмоўна: нячыстыя істоты не павінны знаходзіцца ў сакралізаваным месцы, “вёсцы нябожчыкаў-ра-дзіцелей”. Нават забарона насіць асвятчаную ежу памерлым продкам можа матывацца тым, што на могілках ходзяць сабакі: “[А на магі-лы ў вас носяць свячоныя яйкі ці якую-небудзь іншую ежу?] – Вобшчэ запрэщэно. Потому шо сабакі ходзяць. Хочэш, так цветочки положи. Дажэ ў Бібліі напісано, шо насіце цветы” (ФА; Лунінец). Уяўленні пра сабак як *стадных, помслівых* жывёл адбіліся ў забаронах біць сабаку нагою, венікам, інакш іншыя сабакі будуць нападаць на такога чала-века, а пасля смерці – таптаць яго магілу, “сюкаць” на яе, спраўляць на ёй свае вяселлі⁸⁷.

Як *нячыстую жывёлу сабаку* нельга ўпускаць у храм, хату і асаб-ліва гладзіць і лашчыць у хаце, бо прысутныя анёлы будуць абура-ны ўвагаю чалавека да сабакі і ў той дзень не прымуць звернутых да іх малітваў. Як толькі сабака забрэша ў хаце, анёлы адразу па-кідаюць яе і часта – назаўсёды. Забаранялася не толькі класціся, але нават прысядаць або ступаць на тое месца, дзе нядаўна сядзеў (ляжаў, качаўся) сабака, інакш у чалавека будзе сярбець цела⁸⁸, пачнуцца су-таргі⁸⁹. Шкоднае ўздзеянне сабакі пашыралася і на *рэпрадуктыўную сферу людзей і жывёл*. Сабаку не давалі класціся на прыбраным сене, бо яно будзе шкодзіць цяжарным самкам (ці яго не будуць есці коні). Не вазілі сабаку і ката на жарэбнай кабыле, “бо скіне”⁹⁰. Лічылі, што сутаргі ў дзіцяці бываюць ад таго, што маці, калі была цяжарнай, ба-чыла “сабакі звязаўшыся”⁹¹. Народжанае дзіця можа набыць і сабачае аблічча, калі цяжарная будзе гуляць з сабакам⁹². З’яўленне шэрспі, ва-ласінак, прышчыкаў, плямак (знакаў) на целе дзіцяці часта разумеец-ца як вынік невыканання цяжарнай нормаў кантактавання з хатнімі

⁸⁷ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 402.

⁸⁸ Тамсама, с. 401, 402.

⁸⁹ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 294.

⁹⁰ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 337, 378.

⁹¹ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 187.

⁹² *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*, кн. 1, с. 365.

жывёламі і птушкамі (у першую чаргу, надзеленымі хтанічнай семантыкай і медыятыўнымі функцыямі, як сабака, кот, курыца, свіння): “Гавораць, што нельзя катоў біць, ні сабак, ні скаціну, вапшчэ нельзя біць берэменным, ні нагой талкаць, нічево. Патаму шта очень многа раждаецца, што, вот, кагда б’юць, то на целе, вот, радзімыя пятна, там, з валасамі з такімі, вот” (ФА; Шчадрын Жлобінскага р-на). Каб дзіця не пакутавала ад “валасоў”, іх, як адзначалася вышэй, выкатвалі мякішам, “а тады той хлеб сабакам аддаюць”⁹³.

Увогуле семіятызацыя і ацэнка сабакі моцна вар’іруюць у залежнасці ад таго, успрымаецца ён як свой, гаспадароў, суседскі, або гэта бяздомныя, галодныя, агрэсіўныя сабакі, набліжаныя да сваіх дзікіх сародзічаў – *ваўкоў*. У некаторых індаеўрапейскіх традыцыях назвы сабакі і воўка змешваюцца, прычым назва сабакі пераносіцца на воўка, што тлумачыцца знешнім падабенствам прымітыўнай сабакі і воўка, старажытныя амашненыя разнавіднасці якога сталі прадкамі пазнейшых сабак⁹⁴. У шэрагу кантэкстаў сабака выступае адпаведнікам воўка (якога лічаць сабакам лесавіка ці св. Юрыя-Ягорыя); распрацоўваюцца матывы ператварэння чалавека ў ваўка ці сабаку. Так, у казцы СУС 449 няверная жонка, каб муж не перашкаджаў ёй сустракацца з крывым палюбоўнікам, ператварае мужа спачатку ў сабаку, а потым у ворана⁹⁵. Вобраз непрыручанага ліхога сабакі (“сабакі-кусакі”, “забежнай”, “захожай”) негатыўна асэнсоўваецца ў замовах ад шалу (“Выйшов я на горку, зірнув на ясну зорку. // Там стоіт стары дзедзька, дзедзька-лебедзька. // Угаворай сваіх собак-кусак, // Шоб шалы не пускалы, // Шоб зубы стыналы, ныкого ны кусалы. // Там йдэ святы Ягорый з острым кап’ём. // Всех іх кап’ём поколы, в кучу згонь”⁹⁶). Пры сустрэчы са злымі сабакамі на Брэстчыне выкарыстоўвалася замова-заклінанне: “Ішла Матер Божая, ішоў Спас, // Нэ кусалі еі собаки, нэ кусаюць і нас”⁹⁷. Ад шаленства сабацы давалі асвячаныя на Вялікдзень мяса, соль ці хлеб (хоць гэта лічылася вялікім грахам), а таксама трох пчол, лічынку хрушча⁹⁸. Ліхога, агрэсіўнага сабаку маглі вызначаць па *чорным паднябэнні*⁹⁹.

⁹³ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 2, с. 161.

⁹⁴ Т.В. Гамкрелідзе, *Индоевропейский язык и индоевропейцы...*, с. 590.

⁹⁵ *Чарадзейныя казкі*, ч. 2, с. 201.

⁹⁶ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 650–651.

⁹⁷ Тамсама, с. 623.

⁹⁸ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 323.

⁹⁹ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 400.

Разам з тым у шматлікіх кантэкстах сабака як свойская жывёла выразна проціпастаўляецца воўку – прадстаўніку і нават цару дзікіх жывёл. Прыкладам сказанаму могуць быць казкі пра вайну жывёл, у якіх сабака ўзначальвае “войска” хатніх жывёл (у якое ўваходзяць гусь, певень, баран і інш.), а воўк – “войска” дзікіх (“Вайна ваўка з сабакаю”, “Сабака і воўк” і інш.). Лічылі, што воўк пойдзе з пэўнай мясцовасці, калі абнесці вакол яе і ўтыркнуць на шост галаву зарэзанага ім сабакі¹⁰⁰.

У шматлікіх жанрах беларускага фальклору праз параўнанне чалавека з сабакам, яго маўлення з сабачым брэхам ствараецца шаржыраваны партрэт персанажа, прыніжаецца годнасць чалавека, высмейваюцца пэўныя рысы яго характару, паводзін і г. д. (“Па надворку Саўка // Па-сабачы гаўкаў. // І жыве, ён, людцы, // У сабачай будцы (ФА; Пачапава Баранавіцкага р-на), “Новы дом, новы дом // На вуліцы рогам, // Нашы хлопцы, як сабакі // Брэшучь пад парогам” (ФА; Тальмінавічы Ляхавіцкага р-на). Наогул матыў сваркі-браханьня, гаворкі важны ў фразеалагічным фоне вобраза сабакі. Асмьяныя (зноў такі ж праз прыцягненне вобразаў сабак) удзельнікі вяселля характарызавалі выкананне ганьбячых прыпевак не як “сваё”, чалавечае, маўленне, а як “браханне”. Так, па прыездзе жаніха да нявесты сваці ад маладога (знаходзяцца на дварэ) і ад маладой (стаяць у сенцах) «брэшучца» (тэрмін традыцыі) паміж сабой. “Нашыя сваты пешком ішлі, // Молодого ў мешку неслі. // Ногі торчалі // І сабакі ворчалі. // Ой, сваце, сваце!”, – спяваюць нявеставы сваці. На што свахі маладога адспеўваюць: “Ой, сваце, сваце, // Наколоці мукі // Да покормі свое сукі, // Шо не далі на двор з’ехаць // Да сталі аббрэхаць” (ФА; Амеянец Камянецкага р-на). У фальклорных тэкстах з матывам прыходу гасцей частотным з’яўляецца “этнаграфічны” факт аббрэханьня чужынцаў сабакамі (“А мэ гостэ нідалакэ, // Закусалы нас собакэ // То за лэтэ, то за п’етэ, // Нэ далы нам постоеты”¹⁰¹, “Ой сяду, сяду // Пуд яблонькою // Да й буду пыты // Мэд з горілкою. // Да й буду пыты, // Шчэ й гаворыты, // Шчо ў ковалыхы // Собака лыхы, // Шчо ў ковалыхы // Собака лыхы. // Нікому выйты, // Оборонныты. // Выйшла Тытыяна, // Да й нацковала, // Выйшла Людвына, // Оборонныла, // Выйшла Людвына, // Оборонныла, // Мое сэрэдзенько // Розвэсэліла. // – А вы, сабакы, // У солому спаты! // А ты, козачэ, //

¹⁰⁰ Тамсама, с. 101.

¹⁰¹ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 1, с. 89.

Просю до хаты” (ФА; Забараўцы Пінскага р-на), “Я іду, я іду, // Сабакі лаюць на бяду. // Яны лаюць, яны знаюць, // Што я к міленькай іду” (ФА; Гайнін Ляхавіцкага р-на), “Я іду, я іду, // Собаки лают на ходу. // Собаки лают і не знають, // Что я к милому иду” (ФА; Дуброва Драгічынскага р-на)).

Вобраз сабакі (сукі) актыўна выкарыстоўваецца ў купальскіх песнях з саркастычным адценнем. Хлопцы як аб’ект крытыкі дзявочых купальскіх песень ставяцца ў прыніжанае становішча шляхам прысваення ім недарэчнай ролі пастухоў сабак, да таго ж з гэтых адмоўна трактаваных і не ўжываных у ежу жывёл яны павінны выбраць сабе нявест і зрабіць ежу: “Учора была Купала, а сёння Ян, // Да будзе, хлопчыкі, ліха вам. // – Да якое ліха? // – Ліхое: // Ганяць сабакі па полі. // – Да чые тыя сабакі? // – Паповы. // – Да якой яны шэрсці? // – Рабое. // – Адна была сучка рабенька – // Гэта ж для вас, хлопчыкі, паненка, // А другая сучка падласа – // Гэта для вас, хлопчыкі, на мяса” (ФА; Вольна Баранавіцкага р-на).

Частотным матывам сатырычных вусна-паэтычных твораў, у тым ліку дзіцячага фальклору, з’яўляецца язда на пэўных жывёлах, сярод іх часта згадваюцца сабакі. Так, звяртаючыся да бацькі немаўляці, удзельнікі радзінна-хрэсьбіннага абраду просяць: “Надзень жа ты, надзень жа ты // Свой зялёны жупан. // Запрагай-ка, запрагай-ка // Да дванаццаць сабак. // Вязі-ка ты, вязі-ка ты // Да бабуся ў кабак”¹⁰². У іншай песні бабуся вязуць на дванаццаці сабаках у кабак, а назад вяртаюцца на дванаццаці валах¹⁰³. У забаўлянцы слугі едуць на шчанятах: “Гары, гары жарка, // Прыедзе кухарка. // Кухарка – на карове, // Кухар – на кабыле, // Дзеці – на цялятах, // Слугі – на шчанятах” (ФА; Гута Камянецкага р-на).

Негатыўна трактаваны вобраз сабакі выкарыстоўваецца і ў іншых вусна-паэтычных творах, якія выступаюць адмысловай формай любоўнай гульні, пераходзяць у дзіцячы фальклор, напрыклад: “Ой, нэ ході у горох, // Нэ любы на чотырох, // Любы мэнэ одную, // Бо я тэбэ шаную, // Як собаку рабую, // Я ж собаку рабую // Помыямі годую” (ФА; Медна Брэскага р-на), “Темная ночка, комарики кусаются, царь с царицей на лавочке ругаются: “Черт с тобой, живи с другой, я не собака бегать за тобой” (ФА; Павіцце Кобрынскага р-на). Значэнні

¹⁰² *Радзіны. Абрад. Песні*, уклад. Г.А. Пятроўскай, апіс. абрадаў Т.І. Кухаронак, Мінск 1998, с. 312.

¹⁰³ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*, кн. 2, с. 387.

нізкага грамадскага статусу, знявагі прачытваюцца ў “тэксце сабакі”, рэалізаваным у прысушках з формулай “Каб я сядзела за сталом як сакалом, а ён лёг пад сталом як сабака”¹⁰⁴. З сабакам, старым ці бяххвостым (згадаем антрапаганічную легенду пра стварэнне жанчыны з хваста), параўноўваюць халастога мужчыну: “А ў млыні на калыні, // Кокіль ны вродывся. // Козак стары, як сабака, // Шчэ ны ожынывся” (ФА; Хмелева Жабінкаўскага р-на). Камічны партрэт халастога хлопца ствараецца праз распрацоўку матыва “часткі касцюма са шкур жывёл ажываюць”, у тым ліку сабака, са шкуры якой была зроблена шапка, брэша: “Ой, хто ж, хто у нас нежонат ходыць? // Святы вэчор! // Ой, ходыць, ходыць млоды Васылько. // Да на йім шапка да собачая. // Да на йім шуба да тэлячая. // Да на йім пояс да солоняны. // Да на йім боты свіной роботы. // Головой махнэ – сабака брэхнэ, // Як повэрнэцца – пояс порвэцца, // А як нагнэцца – шуба порвэцца. // Як ногой тупнэ – то свыня рухнэ”¹⁰⁵.

Падчас калядных абыходаў двароў у жартоўным рэчышчы інсцэніравалася лекаванне свойскіх жывёл, у тым ліку “здохлых собачынят”: «Прыходыць врач: “Я есьць врач, лечу котэй, котэнят, здохлых собачынят, вашу козочку тожэ полічу. Як дам одного лікарства, то вона губамы “Труу”. Як дам другога лікарства, то встанэ”. Дае бутылочку. Коза встала. Він ходыць: “Го-го-го, ныбого, поклянся всім і втыкай відсім”. Забрав і пойшов» (ФА; Вельямовічы Брэсцкага р-на).

Пейаратыўнае гучанне вобраз сучкі набывае ў ганьбаванні каляднікамі скупых гаспадароў: “Як дастэ мні кубасу, я додому занысу, // Як дастэ мні кышку, я зйім у затышку” А як вжэ ны дась, то так спывалы... Ны хочу гаворэты... “А в сій хаты няма чого даты, // Сучка выртэцца, сц.ты садэцца [смяецца]. Бо скупэйі” (ФА; Пагубяцічы Брэсцкага р-на), “А як са звездую пайдэм, хто ны дасць, ны пустыт, то будэм спиваты: «Сучка вертэцца, ср.ты садовэцца»” (ФА; Амелянец Камянецкага р-на).

У беларускіх парэміях з вобразам сабакі вербалізуюцца розныя канцэпты, уяўленні пра жыццёвыя заканамернасці, выяўляюцца пэўныя рэакцыі чалавека на навакольны свет, метафарызуюцца ўнутраны стан, настрой чалавека, яго маральна-этычныя ўстаноўкі, тэмперамент, розныя здольнасці і інш.: “Не дразні сабакі – не укусьць” (ФА; Бакуны Пружанскага р-на), “Собакі ны брыхалы – і гро-

¹⁰⁴ Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)..., с. 559.

¹⁰⁵ Традиційная культура беларусаў. У 6 т., т. 4: Брэсцкае Полессе, кн. 1, с. 69.

шы ўкралы” (ФА; Хомск Драгічынскага р-на), “Собацы – собачча смэрт” (ФА; Чэрск Брэсцкага р-на), “Любыць, як совбака палку” (ФА; Чэрск Брэсцкага р-на), “На смелага сабака лаець, а труслівага рвець” (ФА; Хабы Брэсцкага р-на), “У Рухчы на смелаго сабака брэшэ, а боязліваго кусае” (ФА; Рухча Столінскага р-на), “І сабака на таго не брэша, чый хлеб есць” (ФА; Соргавічы Баранавіцкага р-на), “І сабака помніць, хто яе корміць” (ФА; Кустын Брэсцкага р-на), “На сваім дворі і субака пан” (ФА; Яблчнае Маларыцкага р-на), “Добрэ паны гандлювалы, слуг на собак мінялы” (ФА; Церабяжоў Столінскага р-на), “Ны жды подяка от прыблуднаго сабака” (ФА; Грыліскі Іванаўскага р-на), “Нэ вір собацы здохлому” (ФА; Забараўцы Пінскага р-на), “Пан ідэ – сабака брэшэ, пан пуйдэ – сабака брэшэ (пра сварлівых)” (ФА; Забараўцы Пінскага р-на), “Напысаў пысака, шчо ны прочытае і сабака” (ФА; Хомск Драгічынскага р-на).

Вобраз сабакі па-рознаму абыгрываецца ў загадках, у тым ліку сучасных: “Білая сабачка – на хвасту балячка. – Запалак” (ФА; Лышча Пінскага р-на), “Не лаец, не кусаец, а в дом не пускаец? – Немая, парализованная сабака” (ФА; Кавердзякі Брэсцкага р-на).

Акрамя ўзгаданых вышэй асацыяцый сабакі і ката з памежнасцю, медыятыўнасцю, хтанізмам і дэманізмам, гэтыя прыручаныя жывёлы (якіх, у адрозненне ад іншых свойскіх жывёл, спецыяльна не разводзілі), могуць карэляваць з членамі апазіцыі “мужчынскае – жаночае”. Напрыклад, лічылі, што калі сабака надта сябруе з кошкаю і нават “сочыць” у яе блох, то гаспадар і гаспадыня стануць ненавідзець адзін аднаго¹⁰⁶, гл. таксама “чорную замову”: “А хай як кішка з сабакой жывут”¹⁰⁷.

У заключэнне адзначым, што сабака ў беларускай традыцыйнай духоўнай культуры надзелены амбівалентнай семантыкай: з аднаго боку, увасабляе вернасць, сяброўства, пільнасць, кансерватыўнасць, усёведанне і станоўча ацэньваецца, а з другога боку сімвалізуе нечысціню, небяспеку, здраду, зло і інш. У міфалагічнай мадэлі свету сабака размяшчаецца на мяжы паміж светам жывых людзей і іншасветам і надзелены рысамі медыятыўнасці, хтанізму, дэманізму. Сувязь сабакі з дэманічнымі істотамі дваістая. З аднаго боку, нячыстая сіла (у тым ліку ўзгаданыя вышэй смерць і хадзячыя нябожчыкі) можа зрабіцца сабакам ці ўсяліцца ў яго. З іншага боку, сабака, пазначаны пячаткай

¹⁰⁶ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 491.

¹⁰⁷ *Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэсцкае Палессе*, кн. 2, с. 646.

хтанізму і дэманізму, можа нейтралізаваць адмоўныя праявы засветаў, ачысціць ад іх свет людзей. Сабака карэлюе не толькі з ніжняй сферай светабудовы, скарбамі, дэманамі, але і з прадстаўнікамі касмічнага верху, выступае сувязным паміж чалавекам і Богам. Ён таксама звязаны з пераломнымі перыядамі (Каляды, Вялікдзень, Дзяды, ноч, пярэдадзень) і локусамі, надзеленымі памежным статусам (комін, парог, плот, двор), у колеравым кодзе – з чорным, рыжым, белым, у лічбавым – з лічбамі тры, дзевяць, дванаццаць, трыццаць, сорок. У шматлікіх кантэкстах ён суадносіцца з воўкам і катом.

L I T E R A T U R A

- Gamkrelidze T.V., *Indoeuropejskij âzyk i indoeuropejcy. Rekonstrukciâ i istoriko-tipologičeskiej analiz praâzyka i protokul'tury*. V 2 č., Tbilisi 1984, č. 2 [Гамкрелідзе Т.В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. В 2 ч., Тбилиси 1984, ч. 2].
- Zamovy*, uklad. G.A. Bartaševič, Minsk 2000 [*Замовы*, уклад. Г.А. Барташэвіч, Мінск 2000].
- Zamovy*, uklad. U.A. Vasileviča, L.M. Salavej, Minsk 2009 [*Замовы*, уклад. У.А. Васілевіча, Л.М. Салавей, Мінск 2009].
- Zimovyâ pesni: Kalâdki i ščadroŭki*, uklad. A.Ī. Gurskaga, Z.Â. Mažejki, Minsk 1975 [*Зімовыя песні: Калядкі і шчадроўкі*, уклад. А.І. Гурскага, З.Я. Мажэйкі, Мінск 1975].
- Zâmlâ staic' pasârod svetu... Belaruskiâ narodnyâ prykmety i paver'ï*. U 3 kn., kn. 3, uklad. U. Vasileviča, Minsk 1999 [*Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і*. У 3 кн., кн. 1, уклад. У. Васілевіча, Мінск 1996].
- Zâtnaâ daroga ŭ vyraj. Belaruskiâ narodnyâ prykmety i paver'ï*. U 3 kn., kn. 3, uklad. U. Vasileviča, Minsk 1999 [*Зямная дарога ў вырай. Беларускія народныя прыкметы і павер'і*. У 3 кн., кн. 3, уклад. У. Васілевіча, Мінск 1999].
- Narodnaâ medycyna: rytual'na-magičnaâ praktyka*, uklad. T.V. Valodzinaj, Minsk 2007 [*Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка*, уклад. Т.В. Валодзінай, Мінск 2007].
- Polacki ètnagrafičny zbornik, vyp. 2, Narodnaâ proza belarusaj Padzvinnâ*. U 2 č., č. 2, sklad. U. A. Lobač, Navapolack 2011 [*Полацкі этнаграфічны зборнік, вып. 2, Народная проза беларусаў Падзвіння*. У 2 ч., ч. 2, склад. У. А. Лобач, Наваполацк 2011].

- Polesskie zagovory (v zapisâh 1970–1990 gg.)*, sost. T. A. Agarkinoj i dr., Moskva 2003 [*Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)*, сост. Т.А. Агапкиной и др., Москва 2003].
- Radziny. Abrad. Pesni*, uklad. G.A. Pâtroŭskaj, apis. abrađaŭ T.Ĭ. Kuharonak, Minsk 1998 [*Радзіны. Абрад. Песні*, уклад. Г.А. Пятроўскай, апіс. абрадаў Т. І. Кухаронак, Мінск 1998].
- Plumačal'ny sloŭnik belaruskaj litaraturnaj movy*, pad rэд. M.R. Sudnika, M.N. Kryŭko, Minsk 1999 [*Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко, Мінск 1999].
- Tradycyjnaâ kul'tura belarusaiŭ*. U 6 t., t. 4: Brэскае Palesse. U 2 kn., kn. 2, ukl. V. Ĭ. Bas'ko i inš., Minsk 2009 [*Традыцыйная культура беларусаў*. У 6 т., т. 4: *Брэскае Палессе*. У 2 кн., кн. 2, укл. В. І. Басько і інш., Мінск 2009].
- Tradycyjnaâ mastackaâ kul'tura belarusaiŭ*. U 6 t., t. 5: Cэнтрал'naâ Belarus'. U 2 kn., kn. 2, ukl. V.Ĭ. Bas'ko, A. M. Boganeva i inš., Minsk 2011 [*Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 5: *Цэнтральная Беларусь*. У 2 кн., кн. 2, укл. В.І. Басько, А. М. Боганева і інш., Мінск 2011].
- Tradycyjnaâ mastackaâ kul'tura belarusaiŭ*. U 6 t., t. 6: Gomel'skae Palesse i Padnâproŭe. U 2 kn., kn. 2, ukl. T. V. Valodzina, A. M. Boganeva i inš., Minsk 2013 [*Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., т. 6: *Гомельскае Палессе і Падняпроўе*. У 2 кн., кн. 2, укл. Т. В. Валодзіна, А. М. Боганева і інш., Мінск 2013].
- Trubačev O. N., *Proishozhdenie nazvanij domašnih životnyh v slavânskikh âzykah (ètimologičeskie issledovaniâ)*, Moskva 1960 [Трубачев О. Н., *Происхождение названий домашних животных в славянских языках (этимологические исследования)*, Москва 1960].
- Čaradzejnja kazki*. U 2 č., sklad. K. P. Kabašnikaŭ, G. A. Bartaševič, Minsk 2003, č. 1 [*Чарадзейныя казкі*. У 2 ч., склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч, Мінск 2003, ч. 1].
- Šved Ĭ., *Sabaka*, [u:] *Belaruskij fal'klor: èncyklopedyâ*. U 2 t., t. 2: L–Â, Minsk 2006 [Швед І., *Сабака*, [у:] *Беларускі фальклор: энцыклапедыя*. У 2 т., т. 2: Л–Я, Мінск 2006].

Р Э З Ю М Э

МІФАСЕМАНТЫКА І ФУНКЦЫЯНАЛЬНАСЦЬ ВОБРАЗА САБАКІ
Ў БЕЛАРУСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

Гісторыка-генетычнае і функцыянальна-семантычнае даследаванне міфасемантыкі і функцыянальнасці вобраза сабакі ў беларускім фальклоры паказала, што “тэкст сабакі” не прачытваецца адназначна. У сістэме заалагічнай вобразнасці сабака, з аднаго боку, вылучаецца ўвасабленнем вернасці,

сяброўства, пільнасці, усёведання, аховы, мужчынскага пачатку і станоўча ацэньваецца, а з другога боку сімвалізуе нечысціню, небяспеку, здраду, зло і да т.п. У міфалагічнай мадэлі свету сабака размяшчаецца на мяжы паміж светам жывых людзей і іншасветам і надзелены рысамі медыятыўнасці, хтанізму, дэманізму і здатнасцю нейтралізаваць адмоўныя праявы засветаў, ачысціць ад іх свет людзей.

Ключавыя словы: вобраз, міфасемантыка, функцыянальнасць, беларускі фальклор, сабака.

STRESZCZENIE

MITYCZNA SEMANTYKA I FUNKCJONALNOŚĆ OBRAZU PSA W FOLKLORZE BIAŁORUSKIM

Badania historyczno-genetyczne i funkcjonalno-semantyczne dotyczące mitycznej semantyki i funkcjonalności obrazu psa w białoruskim folklorze pokazują, że trudno jednoznacznie odczytać treści przekazywane przez psa. W systemie obrazów zoologicznych pies uosabia lojalność, przyjaźń, czujność, wszechwiedzę, ochronę, męskość i jest oceniany pozytywnie. Ale pies symbolizuje także nieczystość, niebezpieczeństwo, zdradę, zło, itp. W mitologicznym obrazie świata pies zajmuje miejsce między żywymi ludźmi a innymi. Charakteryzują go takie cechy, jak mediacyjność, chthonizm, demonizm, umiejętność neutralizowania i niszczenia negatywnych przejawów życia.

Słowa kluczowe: obraz, mityczna semantyka, funkcjonalność, folklor białoruski, pies.

SUMMARY

MYTHOSEMANTICS AND FUNCTIONALITY OF THE DOG'S IMAGE IN BELARUSIAN FOLKLORE

Historico-genetic and functional-semantic research devoted to mythosemantics and functionality of the dog's image in Belarusian folklore has showed that "the dog's text" cannot be clearly identified. In the system of zoological imagery the dog personifies loyalty, friendship, vigilance, omniscience, protection, masculinity and is positively evaluated. But the dog also symbolizes uncleanness, danger, betrayal, evil, etc. The dog in the mythological model of the world is located at the boundary between the living world and the world of the others. The dog is attributed to such features as mediation, chthonism, demonism, the ability to neutralize negative manifestations of other worlds as well as to clear the world of men.

Key words: image, mythosemantics, functionality, Belarusian folklore, dog.